

*Дејан Радиновић**

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА РАЗВОЈ УНИВЕРЗИТЕТСКОГ ОБРАЗОВАЊА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Сажетак

Глобализација као незаустављиви мултидимензионални процес који прожима све сегменте живота несумњиво утиче и на образовање. Национални образовни системи су пред изазовом сталних промена и прилагођавања све вишим стандардима настајућег глобалног система образовања инкорпорираних у глобално тржиште рада. Глобални систем образовања саставни је део друштва и економије знања, и то не само као припрема за улазак у свет рада, већ и као логистичка база за константно усавршавање и допуњавање знања. У сложеним околностима глобално спојеног времена и простора, и убрзаног живљења као пратеће последице, нови историјски тренутак тражи исто тако брзе одговоре на проблеме који се неминовно јављају. Како се ти одговори више не могу пронаћи у националним оквирима, већ се морају тражити транснационално, интернационализација деловања и размена информација око научних достигнућа укључивањем у глобалну мрежу друштва знања, уз стално јачање сопствених капацитета, стога је циљ свих националних образовних система, укључујући и образовни систем Републике Србије.

* Београд

Основни циљ рада је да поред анализе глобалних трендова у сфери образовања предложи начине којима српски универзитети треба да одговоре на даља кретања у оквиру процеса глобализације и како да се развијају у корак са њима. Уз предлоге за превазилажење постојећих проблема и препознавање могућих будућих проблема који ће пратити развој универзитетског образовања у Србији, у раду се разматрају перспективе и позиција српске „индустрије знања“ у глобалним оквирима.

Кључне речи: глобализација образовања, транснационално образовање, глобално тржиште рада, економија знања, стратегија развоја високог образовања

Увод

Повезивањем света на политичком, економском, социо-културалном, и посебно технолошком нивоу, глобализација је избрисала просторне и временске разлике удаљених делова планете, начинивши тако вероватно највећи цивилизацијски помак ка функционисању света као целине. Иако је на тај начин остварен напредак без преседана у људској историји, глобализација је истовремено на површину изнела велика одступања у стандарду и условима живљења у различитим деловима света. Ипак, упркос значајним разликама, посебно глобалног Севера и Југа, деловање главних актера глобализације, пре свих транснационалних корпорација и међународних организација и институција, као и сталне, глобално распрострањене миграције, и растуће глобално тржиште рада, утицали су да у новим околностима у први план изађе квалитет који не познаје границе, а то је знање.

У глобалном друштву и економији знања где су револуционарна технолошка открића, токови људи, роба и капитала свакодневни, последично је и конкуренција између држава постала већа. Компетитивност је наравно одувек била присутна у односима између држава, али је сада нарочито порасла јер је знатно порастао и улог који подразумева хватање корака са глобалним технолошким развојем, чијим изостанком следи стагнација и могуће пропадање државе и друштва. Стога државе широм света у складу са могућностима које

су им на располагању настоје да подигну образовни ниво популације, а посебно удео стручног и научног кадра, јер схватају да само високо-обучена радна снага може да одговори на сваки задатак, способна је за иновације у раду, и употребу и унапређење савремене технологије рада. Како су најразвијеније земље и у овом случају у знатној предности у односу на остатак света, мање развијеним земљама, каква је и Србија, остаје да све своје капацитете уложи у квантитативно и квалитативно унапређење највишег образовног нивоа популације, како у својеврсној прерасподели унутар глобалног система образовања њихови национални образовни системи, односно универзитети као саставни делови не би завршили на периферији, или чак ван таласа промена.

Случај Србије је специфичан јер су деценија изолације земље деведесетих година XX века, и спори темпо економског развоја након промена у првој деценији XXI века, утицали на то да домети глобализације буду ограничени. Из наведених разлога ни глобализација образовања није попримила оне оквире који су тренутно актуелни у свету. Ипак као и у глобализованом свету убрзаних и сталних промена, свету у коме су информације и знање најважнији ресурс, терцијарно образовање и у Србији полако почиње да заузима посебно место. Овоме је умногоме допринело схватање да је глобално повезивање које је незаустављивим технолошким развојем превазишло све раније домете интернационализације, утицало и на то да универзитетско образовање као највиши ниво образовања и извор стручног и научног потенцијала једне земље није више просторно ограничено националним оквирима државе. У том смислу треба посматрати и покушаје државе, која делом из страха да нови талас одлива мозгова не одведе трајно ван граница земље надарене појединце, а делом због увиђања да су управо ти појединци шанса за уздизање и излазак државе из вртлога заостајања у коме све више понире, покушава да у околностима појачаних утицаја глобализације пронађе најбоља решења која ће омогућити стабилан развој универзитета, привреде, и друштва у целини.

Основна намера овог рада је да укаже на трендове у функционисању универзитета и промене у схватању универзитетског образовања у свету, као и на ограничене, али

не и занемарљиве ефекте тих промена на универзитетско образовање у Србији и посредно на привредни развој. У раду се настоји одговорити на питање како то глобализација утиче на образовање, и да ли је процес двосмеран; који су елементи и димензије тог утицаја; које су позитивне, а које негативне стране „денационализације“ образовног система; како се српски универзитети могу најефикасније укључити у мрежу глобалног система образовања; како се прилагодити новим методама и условима рада; које су препреке убрзаном развоју и укључивању у глобалне токове; које су перспективе; а где се крију ризици у оквиру процеса глобализације образовања.

Глобализација и нови концепт универзитетског образовања

Готово исто онолико колико је глобализација сама по себи сложена, исто толико су сложени и приступи глобализацији у смислу њеног схватања и дефинисања. Да је реч о једном од најсложенијих планетарно распрострањених процеса говори нам бурна научна расправа у којој глобализацију негирају скептици, преувеличавају хиперглобалисти, а умерено прихватају трансформационисти. Истовремено додатну збрку уноси разумевање глобализације као пројекта односно процеса. Полазећи од наведеног треба истаћи да се у овом раду глобализација перципира као глобални друштвено-интегративни процес праћен убрзаним технолошким развојем. Оваквој перцепцији је блиско једно од најупрошћенијих и уједно најпрецизнијих објашњења глобализације које су дали британски политиколог Дејвид Хелд¹ (David Held) и група аутора, а по којима се глобализација односи на “проширивање, продубљивање и убрзавање глобалне међуповезаности у свим аспектима савременог друштвеног живота” (Held et al, 1999:2).

Ако глобализацију посматрамо као мултидимензионални процес повезивања света на политичком, економском, социо-културном, и технолошком плану, онда ћемо врло лако увидети да је управо образовање саставни део сваке од ових димензија. Имајући у виду овај контекст сагледавања

1 Дејвид Хелд је професор Лондонске школе економије и политички теоретичар глобализације.

позиције образовања, постаје јасно да је образовање, а посебно оно универзитетско као највиши ниво образовања, једна од централних активности у процесу глобалног развоја друштва и економије знања, те се никако не може свести на споредну димензију или периферни, пратећи процес. Колико је однос глобализације и образовања² сложен говори и бројност појмова, притом често синонима, који га уобличавају: глобални систем образовања / глобални образовни систем, глобализација образовања / образовна глобализација, транснационално образовање / прекогранично образовање, итд.

Ову сложеност потврђује и чињеница да се као и у случају упоредног коришћења и мешања глобализације и интернационализације, и при разматрању глобализације образовања често као синоним употребљава термин интернационализација образовања, иако се суштински ради о два различита значења. За Џејн Најт³ (Jane Knight) “интернационализација и глобализација се посматрају као различити, али повезани концепти. О глобализацији се може размишљати као катализатору, а о интернационализацији као одговору, премда проактивном одговору. Кључни елемент у термину интернационализација је представа о односу између или међу нацијама и културним идентитетима, на тај начин имплицирајући да су национална држава и култура заштићени. Јединствена историја земље, аутохтона култура или културе, ресурси, и приоритети обликују њен одговор на то, и односе са другим земљама. Тако су национални иденти-

2 Треба имати у виду да је позиција високог образовања на глобалном нивоу у знатно другачијој улози од саме опште идеје глобалног образовања изнете нпр. у Маастришкој декларацији из 2002. године (Maastricht Declaration-Global Education in Europe to 2015, Strategy, Policies and Perspectives) која глобално образовање посматра као поприлично идеалистички процес. У Маастришкој декларацији, као једном од најважнијих докумената донетих под окриљем Савета Европе ради дефинисања правца развоја глобализације образовања стоји одређење: “глобално образовање је образовање које људима отвара очи и умове ка реалностима света, и побуђује их да створе свет веће правде, једнакости и људских права за све. Глобално образовање са схвата као усмеравање развоја образовања, образовања о људским правима, образовања за одрживи развој, образовања за мир и превенцију конфликта и међукултурног образовања; што су глобалне димензије грађанског образовања” (Global Education Guidelines Working Group, 2010:66).

3 Џејн Најт је професор Универзитета у Торонту и стручњак за област интернационализације високог образовања.

тети и култура кључни за интернационализацију”⁴ (Knight у Bond и Lemasson, 1999:204-205).

Да би се у потпуности схватио карактер промена⁵ које је на поље високог образовања донела глобализација, најпре треба указати на преломну тачку од које је у свету практично промењен хумболтовски концепт рада универзитета, чиме је и образовање као саставни део универзитета добило нову форму. Иако око узрока постоје опречна мишљења, овде је вероватно пресудну улогу имао Општи договор о трговини услугама (General Agreement of Trade in Services - GATS) усвојен 1995. године под окриљем Светске трговинске организације (World Trade Organization) којим је и образовање постало међународна трговинска услуга. Овај моменат посебно су анализирали Петер Масен⁶ (Peter Maassen) и Нико Клит⁷ (Nico Cloete) приметивши да је “током ранијег пери-

- 4 Најтова истиче да интернационализација образовања с једне стране укључује “интернационализацију у земљи” (“internationalization at home”), тј. активности у кампусима, а с друге стране “интернационализацију ван земље” (“internationalization abroad”), односно прекограничне активности. “Стратегије интернационализације односе се на активности у оквиру кампуса (campus-based) и прекограничне (cross-border) иницијативе и могу да садрже: међународне развојне пројекте; институционалне споразуме и мреже; интернационалну / интеркултуралну димензију процеса наставе / учења, наставног плана и програма, и истраживања; кампус заснован на ваннаставним клубовима и активностима; мобилност академица кроз размену, теренски рад, слободну студијску годину и консултантски рад, регрутовање међународних студената; програме студентске размене и семестара у иностранству; програме заједничких / двоструких диплома, твининг партнерства, огранке кампуса. Прекогранично образовање се односи на кретање људи, знања, програма, провајдера, идеја, наставних планова, пројеката, истраживање и услуге преко националних или регионалних јурисдикционих граница. Прекогранично образовање је подкуп интернационализације и може бити део развојних пројеката сарадње, академских програма размене и комерцијалних иницијатива” (Knight у Johnstone, 2010:46).
- 5 Расправе које се воде о позицији високог образовања у околностима глобализације на трагу су поновног препознавања важности универзитета за развој не само националних друштва, већ и глобалног друштва знања у коме су флукуације информација и знања захваљујући технолошком напретку практично тренутни. Иако постоје одређена оспоравања у погледу утицаја глобализације на образовање какво износи нпр. Ноел Ф. Мекгин (Noel F. McGinn) који говори о униформности као тренду, у већини су аутори који сматрају да је тај утицај очигледан.
- 6 Петер Масен је професор Универзитета у Ослу и стручњак за развојне политике високог образовања.
- 7 Нико Клоет је директор Центра за трансформацију високог образовања (Centre for higher education transformation) са седиштем у Кејптауну.

ода, привлачење страних студената било или део идеолошке конкуренције између истока и запада, или део развоја бивших колонија. Тако су земље попут САД, Русије, Уједињеног краљевства, Француске, Холандије и Немачке спонзорисале студенте из земаља трећег света да студирају у својим напредним системима високог образовања. Али, током касних 1980-их а посебно 1990-их, високошколске установе су постепено почеле да посматрају самофинансирајуће студенте као извор прихода, што је довело до развоја међународног тржишта за високо образовање студената” (Maassen и Cloete у Cloete, Maassen et al, 2006:17). Ова два аутора дакле препознају нову предузетничку улогу универзитета односно заокрет ка економској логици њиховог функционисања као тачку концептуалног заокрета, истовремено препознајући три стратегије развоја универзитетског пословања. По Масену и Клиту на првом месту “на овом тржишту стратегија неких институција је привлачење страних студената да се упишу у један од њихових редовних програма по далеко вишим школаринама него што регуларни национални студенти морају да плате. Ово је нарочито случај у земљама енглеског говорног подручја као што су Аустралија, Уједињено краљевство и САД. Други пример су институције у земљама ван енглеског говорног подручја, као што су Холандија и Немачка, које нуде програме на енглеском језику за стране студенте по високим школаринама. Трећи пример представљају институције које успостављају филијале у другим земљама, као што аустралијски универзитети улазе у Јужну Африку, или као што америчке институције успостављају кампусе у централној и источној Европи, или улазе у партнерства са институцијама у овим земљама да би развили заједничке програме за студенте који плаћају школарину” (Maassen и Cloete у Cloete, Maassen et al, 2006:18).

Сличног мишљења је и Денјел Шугуренски⁸ (Daniel Schugurensky), који сматра да посматрано “из шире перспективе, током последње две деценије смо сведоци интензивирања различитих социјалних, културних, економских и политичких збивања који утичу на високо образовање.

8 Денјел Шугуренски је професор Универзитета у Торонту и стручњак за питања односа динамике глобализације и реформи образовања.

Међу њима се истичу глобализација економије, смањивање трошкова државе благостања, и комодификација знања. Ово је допуњено идеолошким сменом у политичким круговима од кејнзијанизма до неолиберализма, и пратећим таласом приватизације и појачаним присуством динамике тржишта у социјалним разменама. Утицај тих кретања на универзитет се огледа кроз нови дискурс који истиче вредновање новца, одговорност, планирање, економичност, добро управљање, алокацију ресурса, јединичне трошкове, показатеље успешности, и селективност” (Schugurensky у Arnove и Torres, 2003:257). Суштински овде се ради о неолибералном моделу високог образовања који посматра знање искључиво кроз његову економску функцију и настоји да га укључи у систем производње роба и услуга. О каквој дубини промена се ради говори нам и то да ни пост-неолиберализам у економским односима приметан почетком прве деценије новог миленијума, а ни светска економска криза настала крајем исте, није утицала на одустајање од овог модела функционисања универзитета или прелазак на неки нови модел.

Знатан подстицај ширењу западних универзитета на глобалном нивоу, посебно ка земљама у развоју где су потребе за високим образовањем све веће, је што се те земље због бројне популације посматрају као неограничен резервоар за регрутовање студената, односно као неограничен резервоар прихода. “Популације најразвијених земаља у Северној Америци, Европи и Азији убрзано старе, док земље у развоју у Азији, Африци и Латинској Америци одликују младе и растуће популације. Данас видимо озбиљну неравнотежу између образовних потреба и образовних капацитета” (Dunderstadt, Arbor, 2009:7). Оваква одлука о окретању ка новим тржиштима је повезана са чињеницом да су “у развијеним економијама Европе, Америке и Азије, порески приходи које су некада подржавали универзитетско образовање само за малу елиту сада су стањени јер су проширени и на финансирање високог образовања за значајан део популације (тј. омасовљавање). Поред тога њихова старећа популација захтева да највиши приоритет за јавно финансирање буде дат здравственој заштити, безбедности и пореским олакшицама, приморавајући системе високог образовања да постану знатно зависнији од приватног секто-

ра (нпр. студентске школарине, филантропију или интелектуалну својину)” (Dunderstadt, Arboг, 2009:8).

Имајући у виду наведене токове произилази да је транснационално образовање (“transnational education”) специфичан производ настао као последица утицаја глобализације, а посебно њене економске димензије на образовање. Управо тако и Глобални савез за транснационално образовање⁹ (Global Alliance for Transnational Education – GATE) дефинише транснационално образовање као извозни производ. По GATE-у “Транснационално образовање означава сваку наставну или активност учења у којој су студенти у земљи различитој (земља домаћин) у односу на ону у којој је институција која пружа образовање основана (матична земља). Ова ситуација изискује прелазак преко националних граница информација о образовању, као и особља и / или образовних материјала” (GATE, 1997:1).

За потпуно разумевање актуелних дешавања у свету на пољу глобализације образовања неопходно је указати на димензије и елементе глобализације универзитетског образовања, а једна од најупућенијих особа на ову тему је свакако Бен Вилдавски¹⁰ (Ben Wildavsky), чија опсервација актуелних кретања на пољу глобалних трендова у образовању је једна од најсвеобухватнијих. По његовом мишљењу “на новом образовном тржишту, истински распрострањенијем него икада раније, незабележен број студената креће се ка универзитетима изван своје матичне земље. Тржишни удео САД-а, који ће вероватно остати импресиван годинама, полако али сигурно урушава нарасла конкуренција иностраних универзитета, не само на Западу, посебно Аустралији и Великој Британији, већ и на Блиском Истоку, у Југоисточној

9 GATE је основан 1995. године с циљем пружања услуга акредитације транснационалних едукационих програма, анализе положаја образовних институција на глобалном тржишту, анализе утицаја технолошких открића на будућност образовања, као и ради асистирања владама, невладиним и међувладиним организацијама у изради планова и стратегија развоја образовања. Корпорација Jones International, у чијем склопу делује GATE, 2003. Године трансферише GATE у Америчку асоцијацију за учење на даљину (the United States Distance Learning Association). <http://www.jones.com/companies/gate> 15.8.2011.

10 Бен Вилдавски је амерички стручњак за питања високог образовања ангажован у Кауфман фондацији (Kauffman Foundation) и Брукингсу (Brookings Institution).

Азији, Јапану и Кини. Истовремено, популарни западни универзитети делују више као предузећа – приближавањем својим клијентима успостављајући сателитске кампусе у Азији и на Блиском истоку, и удруживањем са прекоморским универзитетима ради успостављања стратешких савеза који нуде научне и маркетиншке предности за обе стране. Усред овог налета академске активности широм света, чак и последично већи помак се дешава: све већи број земаља има ургентну жељу не само да пошаље студенте у САД, или да буде домаћин ‘огранцима кампуса’ (‘branch campuses’) на сопственом тлу, већ да изгради сопствене универзитете светске класе. Та жеља објашњава зашто су народи од Кине, Јужне Кореје и Саудијске Арабије до Немачке и Француске укључени у експанзивне и амбициозне пројекте стварања истраживачких институција у америчком стилу конципираних тако да буду конкурентне на највишим нивоима” (Wildavsky, 2010:4).

Вилдавски као димензије глобализације високог образовања препознаје: “све интензивније проналажење и избор студената и факултета; брзо ширење огранака кампуса; адекватно финансиране покушаје стварања врхунских (world class) универзитета, без обзира да ли доградњом постојећих институција, или кроз изградњу потпуно нових; иновативне покушаје онлине универзитета и других профитерских играча да попуне незадовољене потребе у области тржишта високог образовања широм света; и пажљиво праћене ранг листе о којима свако води рачуна” (Wildavsky, 2010:4-5). По Вилдавском актуелна својеврсна “трка мозгова је дефинисана незабележеним кретањем студената широм света, и растућим измештањем факултета широм света, као и настојањем земаља као што су Јужна Кореја и Саудијска Арабија да створе врхунске универзитета, који заиста могу да се такмиче са најбољима што постоје”¹¹. Он сматра да је у последњих двадесет година услед повећане мобилности студената, ангажовања научника из различитих делова света у међународним истраживачким студијама односно дуплирања прекограничне научне сарадње, постало јасно

11 <http://www.forbes.com/2010/07/28/global-international-universities-colleges-leadership-education-ben-wildavsky.html> 17.8.2011.

“да је људски капитал апсолутно од кључне важности у стварању иновација и економског раста, а да су универзитети начин на који унапређујемо људски капитал”¹².

Као два доминирајућа тренда који прате конзумеристичко поимање универзитетског образовања Џејн Најт примећује да се с једне стране мобилност студената, која је и даље у великом порасту, креће ка све већој мобилности програма и провајдера, а да је с друге стране дошло до промене форме мобилности која се од развојне сарадње и образовних веза око академских пројеката померила ка комерцијалној трговини услугама. “Разлика између програмске и провајдерске мобилности је у обиму и размери у смислу понуђених програма и услуга и локалног присуства (и инвестиција) страног провајдера” (Knight, 2006:25). Као најпопуларније методе програмске мобилности Најтова види франшизинг, твининг, двоструке / заједничке дипломе, артикулационе, валидационе и виртуелне / удељене аранжмане, а као различите облике провајдерске мобилности она истиче огранке кампуса, независне институције, аквизицију / спајања, студијске центре / наставна места, афилијације / мреже и виртуелни универзитет (Knight, 2006:23-27).

И само делимичним пресеком стања односа глобализације и универзитетског образовања, какав се покушао начинити у претходном делу текста, постаје јасно да се ради о узајамном и међусобно зависном односу у оквиру кога је глобализација значајно променила универзитете. Тај однос је двосмеран због тога што универзитети глобализацијом нису изгубили утицај на свет око себе, него и даље производе знање и стручњаке који тај свет иновативним радом мењају те тако утичу и на глобалне токове. У овом смислу свакако је важно поменути Џоела Спринга¹³ (Joel Spring), који пошавши од идеје Арџуна Ападураја (Arjun Appadurai) о глобалном току идеја и пракси институција (идејно окружење / ideoscapes), њиховом културном уобличавању (медијско окружење / mediascapes), људи (етно окружење / ethnoscapes), трговине и капитала (финансијско окружење / finanscapes) у интеракцији са локалним срединама, закључује да исто

12 Исто.

13 Џоел Спринг је професор Универзитета у Њујорку и амерички стручњак за глобалну образовну политику.

онолико колико глобалне идеје утичу на промену локалних толико и локалне мењају глобални ток идеја. По њему “глобализација образовних институција и пракси може бити замишљена као резултат надструктуре (superstructure) састављене од глобалних токова и мрежа у оквиру којих је њихов утицај одређен интерпретацијом, адаптацијом, или одбацивањем од стране локалних едукатора” (Spring, 2009:7). Елементи ове надструктуре су следећи: “1. Глобални проток идеја или идејног окружења доприноси глобалној сличности националних образовних политика. 2. Мреже доносилаца образовних политика који раде за међувладине организације као што су UNESCO, OECD, и Светска банка укључени су у глобалне образовне дискурсе и доприносе глобалном полету образовних пракси. 3. Мреже доносилаца образовних политика и научника, који преко електронске поште и других облика комуникације, научних публикација, као и међународних скупова доприносе глобалном току образовних идеја и дискурса. 4. Глобални ток капитала и трговине или финансијско окружење укључује мултинационални корпоративни маркетинг образовних производа и услуга. 5. Глобалне мреже укључују и оне који припадају другим глобалним мрежама доносилаца образовних политика и научника, чланова међувладиних организација и мултинационалних корпорација који доприносе току образовног дискурса и пракси. 6. Глобална миграција или етно окружење доприноси формирању глобалних заједница које се шире преко граница националне државе” (Spring, 2009:8). Спринг је мишљења да у зависности од тога колико су неки национални образовни системи као целина или делови укључени у елементе ове надструктуре, толико је тај систем или његови делови више захваћен процесом глобализације образовања. Дакле суштински потврђује уврежено мишљење да колико глобализација утиче на образовање толико и образовање утиче на глобализацију, те да се неумитно ради о двостраном процесу.

Однос глобализације и система образовања никако не треба посматрати као једностран. Наиме, у питању је међуоднос у коме исто онолико колико глобализација утиче на образовање, толико је и образовање битан сегмент процеса глобализације. Дакле, с једне стране глобализација

утиче на националне системе образовања тако што их глобално позиционира укључивањем у мрежу транснационалног система образовања уз услов да испуњавају највише светске стандарде научно-истраживачког рада и квалитета стручњака које производе. С друге стране национални образовни системи и сами укључени у својеврсну тржишну утакмицу, настоје да подигну свој рејтинг на глобалном нивоу како би привукли студенте, истовремено иновацијама у универзитеском образовању доприносећи убрзању појединих сегмената глобализације. Ипак не може се не приметити да ни глобализација образовања као уосталом и сама глобализација није равномерно заступљена у свим деловима света. Наиме, глобализација образовања суштински значи једно за земље развијеног света, а друго за земље у развоју. У првом случају она је средство ширења зоне деловања западних универзитета, док у другом случају то значи слабљење и овако недовољно развијених националних образовних система земаља Трећег света. Ипак и за један и за други случај и уопште и за разумевање природе промењеног односа глобализације и образовања треба имати у виду да је овај однос повезан са слабљењем националне државе. У овај контекст треба ставити и позицију Србије. Глобално образовање је само још један облик доминације најбогатијег дела света над остатком планете који се огледа у предности коју образовање стечено на неком од западних универзитета има при запошљавању у ТНК, односно на глобалном тржишту рада.

Прелазак понајпре западних универзитета на тржишни принцип функционисања није се наравно десио преко ноћи. Иако су многи универзитети одавно изван власништва државе, или у некој форми друштвено-приватног партнерства, они нису функционисали у искључивој форми профитне установе што је успон глобалне економске активности значајно променио. Једно од најбољих објашњења утицаја глобализације на образовање дао је Мартин Карној¹⁴ (Martin Carnoy) који је као пет праваца преко којих је глобализација

14 Мартин Карној је професор Станфорд Универзитета и стручњак за област образовања и економије.

остварила утицај на образовање идентификовао: тржиште рада, финансије, конкурентност образовних система, информационе технологије, и глобалне информационе мреже.

Карној најпре примећује да “глобализација има реални утицај на организацију рада и на рад који људи обављају широм света” (Carrou, 1999:15), а да се утицај тржишта рада огледа у притиску коме су владе изложене, а који се односи на истовремено привлачење страних инвестиција и понуду висококвалификоване радне снаге што захтева масификацију високо образованог и стручног кадра. “Владе земаља у развоју су због тога под притиском да повећају издвајања за образовање како би произвели више образоване радне снаге. Добро организован образовни систем и образованија радна снага могу допринети привлачењу глобализованог финансијског капитала, који игра све значајнију улогу у глобалној економији” (Carrou, 1999:16). Овај проблем је тим већи што се истовремено националне владе суочавају са проблемом смањених издвајања за образовање и налажењем других извора финансирања за развој образовног система. Глобализација је утицала и на то да се “квалитет националних образовних система све више упоређује интернационално” (Carrou, 1999:16), па се тако национални системи рангирају по досегнутим међународно прописаним стандардима квалитета рада и продукције научних сазнања. Као четврти утицај Карној истиче запажање да се “постепено, информационе технологије уводе у образовни систем, делом у покушају да квантитативно прошире образовање по нижој цени кроз образовање на даљину, а делом да пруже висококвалитетно образовање (по вишој цени) путем компјутерски подржане наставе и коришћења интернета” (Carrou, 1999:17). Пети утицај односи се на улогу глобалних информационих мрежа кроз које различите, често маргинализоване друштвене групе настоје да промене суштину и вредности знања у новој трансформисаној светској култури. Овај утицај није ништа мање значајан од претходних и како по Карноју “глобализоване информационе мреже означавају трансформацију светске културе” (Carrou, 1999:17), оне могу у великој мери утицати и на стварање нових глобализованих идентитета.

Мартин Карној и Мануел Кастелс¹⁵ (Manuel Castells) заједнички закључују да “формирање знања и моћ над знањем у глобалној економији измиче контроли националне државе, зато што је иновација глобализована, зато што је дискурс о знању ван контроле државе, и зато што су информације много доступније него раније захваљујући технологији и комуникацијама” (Carnoy, Castells, 2001:11). Ипак они указују да “истовремено, знање и информације и даље бивају дистрибуирани прилично неравномерно, вероватно неравномерније него када су били државни ‘монопол’. О новом односу између моћи и знања све се више расправља у глобалном систему иновација и глобалним тржиштима. Иронично, националне и регионалне државе, које су претходно монополизовале знање и обликовале његову дистрибуцију, још увек су главно место организовања преноса и производње знања, али сада за глобалну економију. И углавном кроз ову производњу и пренос знања држава одржава свој легитимитет и обликује национални економско-политички простор у условима глобалних инвестиција и производње. Што боље држава може да ‘реинтегрише’ своје расчлањене раднике у беспрекорно функционишуће друштво засновано на знању, виши је потенцијални повратак глобалног капитала у та национална и регионална места, као и бржи привредни развој тих места” (Carnoy и Castells, 2001:11-12).

*Домети глобализације у систему
универзитетског образовања у Србији*

Да би се схватио утицај глобализације на развој српског универзитетског образовања треба имати у виду да је тај развој додатно оптерећен идеолошким наслеђем и турбулентним догађањима из даље и ближе прошлости. Индиректни утицај распада земље, ратова и сиромаштва и директни утицај на стагнацију развоја универзитета изазван појачаним уплитањима државе, ограничењима у финансирању и последично одливом мозга током деценије изолације земље деведестих година двадесетог века, као и спори темпо развоја након демократских промена непобитно су се одразили на успорени развој високог школства у Србији.

15 Мануел Кастелс је професор на Берклију и УСЦЛА-у и уједно један од најпризнатијих стручњака за питања глобализације.

У периоду демократизације земље додатно оптерећење односу државе и универзитета, који је у Србији и без самог уплитања глобалних токова поприлично сложен, дуго времена су представљали велики отпори прихватању радикалних резова у оквиру модернизације високог школства, којих је било и на самим универзитетима и ван њих. Неразумевању глобалних трендова допринела је и дуго развијана свест о државним фондовима као јединим изворима финансирања, на шта је у највећој мери утицало деценијско социјалистичко државно уређење које је универзитете уз одређени степен аутономије ипак држало под окриљем државе. Иако се такав принцип финансирања универзитета суштински није много разликовао од тадашњих европских пракси у већини капиталистички уређених држава, за разлику од њих систем високог образовања у Србији до периода транзиције, односно пост-социјалистичке трансформације државе није препознавао како профиту окренуте приватне универзитете, тако ни фондацијама финансиране приватне али непрофитне универзитете посебно карактеристичне за САД.

У Србији која се полако примиче завршетку продужене транзиције, стање у универзитетском образовању је такво да са једне стране имамо приватне¹⁶ универзитете, у чијем случају осим процеса акредитације нивоа и програма студија, те контроле испуњавања пореских обавеза, због природе власничких односа нема простора за веће мешање државе. С друге стране су и даље у целости државни универзитети где је након периода деведесетих година прошлог века када је та аутономија била поприлично нарушена, и периода након промена када је та аутономија враћена, однос државе и универзитета уз ограничене покушаје контроле ипак постао искључиво финансијски. Међутим, ту је настао проблем јер је држава универзитет почела да посматра као трошак уместо као инвестицију па уместо повећавања, из године у годину се смањују буџетска давања. Тако су на губитку и запослени којима се због недостатка средстава ограничава научноистраживачки рад и одлажу пројекти, али и студенти

16 Узимајући у обзир глобалне трендове у Србији још увек није забележен случај приватизације неког државног универзитета. Познат је случај аквизиције БК универзитета од стране Алфа групе са Кипра, док се корпоративно управљање назире се у случају Мегатренд универзитета.

којима стицање дипломе без буџетског финансирања полако постаје све удаљеније.

Упркос овим “домаћим” проблемима с којима се српско универзитетско образовање суочава, а узимајући у обзир било који од параметара који дефинише глобалне токове у области универзитетског образовања у свету, намеће се оцена да је Србија као и многе друге земље сличне величине и финансијских капацитета прилично скрајнута из центра дешавања. Да су српски универзитети на периферији догађања говори нам и податак да ни један српски универзитет није међу 500 најбољих на свету¹⁷. Ова чињеница, иако не говори похвално о глобалном позиционирању српских универзитета, је ипак у складу са размишљањем да иако је високо образовање по свом карактеру неспутаног и безграничног стицања знања и сарадње окренуто наднационалној повезаности, стање у свету глобалног образовања је такво да велики универзитети постају још већи и утицајнији. У таквој констелацији снага мањим универзитетима, посебно онима са седиштем у мањим државама остаје или да се окрену ширењу регионалног утицаја или да стагнирају, а у неким случајевима и престану са радом. Ипак, независно од тога да ли се ради о већем или мањем, познатијем или мање познатом универзитету, свима је мање више на располагању иста информационо комуникациона технологија која је суштински и окосница глобалног универзитетског ширења.

Генерално посматрано Србија је слабо интегрисана у глобалне токове у области образовања, ако имамо у виду поједине елементе тих токова као што су: онлине образовање, умреженост националних универзитета, мобилност студената и наставног особља, и повезаност универзитета и привреде у области иновација.

Иако Србији нису у потпуности доступна најновија технолошка достигнућа ИТ сектора, препрека глобалном умрежавању није информационо-комуникациона инфраструктура јер је дигитална подела која је земљу одвајала од света, након демократских промена превазиђена и подигнута на виши ниво појачаним инвестирањем у овој области. Ово је од велике важности јер је употреба инфор-

17 <http://www.online-universities.us/top500universities.htm> 3.9.2011.

мационо-комуникационих технологија (ИКТ) кључна за функционисање савременог света, а самим тим је јасно да су ИКТ незаобилазне и у систему глобалне едукације и научно-истраживачке сарадње. Поред огромног помака начињеног развојем бежичних телекомуникационих веза и преносивих уређаја, свакако незаобилазно и суштински централно место заузима интернет који је поставши глобално доступан омогућио много тога. попут електронског учења (e-learning) и мобилног учења (m-learning). Интернет користимо за готово неограничено претраживање података на интернету, преузимање видео, аудио, фото и текстуалних материјала, писану комуникацију преко електронске поште, видео и аудио комуникацију преко Skype-а, упознавање и одржавање контаката преко Facebook-а или Twitter-а, размену идеја преко blog-ова и форума. У свету брзих промена приметно је да се развој ових сада већ незаобилазних средстава електронске комуникације, након захватања ширих друштвених слојева, сада по свему судећи окреће усавршавању додатних опција за специјализоване групе корисника. Тако већ данас имамо специјализоване друштвене мреже попут ResearchGate-а, која је намењена повезивању научника широм света и којој се све више прикључују научници и стручњаци из Србије. Значајан корак унапред на пољу унапређења информационо-комуникационе инфраструктуре и националног умрежавања као битних предуслова глобалног умрежавања, значајан помак у сарадњи универзитета, научних института и других институција било је оснивање Академске мреже Србије – АМРЕС¹⁸. Ова јавна информационо комуникациона установа основана је од стране Владе Републике Србије “ради изградње, развоја и управљања образовном и научно-истраживачком рачунарском мрежом Републике Србије. Ова мрежа образовним и научно-истраживачким организацијама и другим чланицама обезбеђује приступ и коришћење Интернета, информатичких сервиса и везу са националним и интернационалним мрежама”¹⁹.

Преношење знања студентима путем предавања на факултетима, додатно преношење знања и провера науче-

18 <http://www.amres.ac.rs/index.php?lang=ser> 8.9.2011.

19 http://www.amres.ac.rs/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1 8.9.2011.

ног на вежбама, самостално учење и испитно оцењивање репродукованог знања као традиционални принципи функционисања универзитетског образовања, у новом времену, поред ослањања на модерна технолошка достигнућа у сваком од ових сегмената, у великој мери су пре свега захваљујући интернету добили нову форму стварањем виртуелних универзитета. Експоненцијални раст броја студената који се одлучују на *online* образовање²⁰ нимало не чуди када се има у виду привлачност добијања дипломе неког од светски признатих универзитета које су очима глобалних послодаваца синоним за квалитет стеченог знања и обучености за рад. Истовремено *online* учење природна је последица мора информација које пружа интернет. Имамо електронске верзије књига, часописа, стручних и научних радова и рукописа до којих се стиже за неколико секунди, а без потребе да се одлази у библиотеку, чиме се време које би било узалудно потрошено у превозу преусмерава у време за учење и време за рад које је постало кључно у инструменталистичкој функцији образовања.

Највећи помак од државних факултета су начинили поједини факултети Универзитета у Београду (Електротехнички факултет, Економски факултет и Факултет организационих наука), али у прилагођавању на нове трендове у области високог образовања, пре свих у учењу на даљину много боље у односу на државне универзитете показали су се приватни универзитети. Мегатренд виртуелни универзитет – МТВУ, као интегрални део Универзитета Мегатренд је први интернет виртуелни универзитет у нашој земљи, а позитиван пример у погледу ширења утицаја српских универзитета на пољу прекограничног е-образовања је пример Метрополитан Универзитета Београд, на чијем интернет сајту стоји да “тренутно на Универзитету Метрополитан студира преко 500 студената на настави преко интернета, из свих крајева света: Грчке, Аустрије, Шпаније, Немачке, Сједињених америчких држава, Мексика, Уједињених арапских емирата”²¹. Од приватних универзитета студирање на даљину (*distance learning system*) већ неколико година развија и Универзитет

20 Jedan od najpreglednijih izvora online-obrazovanja je sajt <http://www.allonlineschools.com/>

21 http://www.metropolitan.edu.rs/sr/internet_studije/ 8.9.2011.neschools.com/

Сингидунум. На пољу е-образовања највише је у Србији одмакла IT Academy²², која функционише у форми отвореног универзитета.

С друге стране колико страних онлине универзитета делује и колико има студената у Србији тешко је утврдити јер не постоји јавно доступна евиденција. Један од најактивнијих је словеначки ДОБА факултет, као део пословне групе ДОБА из Марибора, на који је у школској 2010/2011. у Србији уписан 81 студент на програму пословања као бацхелор, и 15 студената на програму међународно пословање као мастери. Од оснивања факултета²³ дипломирало је 1097 студената, а од тога њих 39 из Србије. Такође у Србији је прилично активан Универзитет у Лондону коме асистенцију у програму студирања на даљину пружа British Council²⁴.

Узимајући у обзир доминантне традиционалне приступе универзитетском знању чини се да би на средњи рок у Србији могло да заживи мешовито учење (mixed learning, hybrid learning), односно комбинација класичног облика наставе с интерактивним елементима е-образовања²⁵ (графичке презентације, симулације, електронско менторство, е-конференције, е-семинари – webinars, интерактивне базе података, интернет претраге и комуникација, мобилно учење). Овај очекивани тренд могао би међутим прерасти у велики проблем с којим би се Србија у блиској будућности могла суочити ако се убрзано не крене с регулисањем иностраних моћних интернет апликација за Е-учење²⁶ и учења на даљину

22 <http://www.it-akademija.com/index.php> 8.9.2011.

23 http://www.doba.rs/e-studij_poslovanje/e_studiranje/prednosti_online_studija 9.9.2011.

24 http://www.britishcouncil.org/sr/serbia-education-study_at_home-uol_international_programmes.htm 30.8.2011

25 <http://www.e-learning.rs/> 30.8.2011.

26 Извесна крајност ка којој се може окренути онлајн учење види се на примеру “Плутајућег универзитета” (‘Floating University’), пројекта обједињених видео предавања професора са више угледних америчких факултета (Yale, Berkley, Bard) који нуди измешани пакет курсева из читавог низа области укључујући психологију, физику, статистику, уметност, лингвистику, био-медицину, класику, социологију, еконмију и политику. “Пројекат је настао идејном сарадњом између веб сајта *Big Think* и *Jack Parker Corporation*, њу-јоршке компаније која се бави развојем некретнина. Он се суочава са конкуренцијом других образовно-видео провајдера, као што су, *TED*, *TeacherTube* па чак и *YouTube*. А већ постоји курс ‘Велика историја’ (‘Big History’) подржан од стране Била Гејтса (Bill Gates). Али Адам Глик (Adam Glick), пред-

од стране домаћег законодавства. У смислу регулисања истих правила и критеријума за све који се образују учењем на даљину као узор би могли да послуже критеријуми Европске мреже за учење на даљину и е-учење (European Distance and E-learning Network – EDEN). На глобалном плану “у смислу регулисања глобалног образовања битни моменти су одлука UNESCO-а и Савета Европе да укључи образовање на даљину, као подскуп транснационалног образовања у 2005. години. Глобална стратегија је идентификована убрзо након што је Болоњски процес покренут. Од 2007. глобална стратегија се реализује кроз пет средишњих политичких области: побољшање информисаности, повећање атрактивности и конкурентности европског високог образовања, јачање сарадње, интензивирање политичког дијалога, као и унапређење признавање квалификација”.²⁷

Поред употребљивости информационо-комуникационих технологија у образовању, један од битних индикатора глобализованости је и укљученост у глобалне асоцијације. Ово је нарочито битно за земље попут Србије чија је развојна шанса управо у повезивању јер би у процесу стварања глобалног система образовања мањи универзитети широм света могли од стране оних највећих били у потпуности скрајнути на маргине дешавања. Чини се да српски универзитети више подстичу нижи ниво сарадње односно билатералну сарадњу на нивоу факултета, пошто на пољу глобалне повезаности универзитета у Србији ситуација није баш најбоља. То потврђује податак да је из Србије само приватни Европски универзитет члан Интернационалне асоцијације универзитета (International Association of Universities – IAU), организације универзитета у свету која под окриљем UNESCO-а постоји од 1950. године, и повезује 628 институција²⁸, 29 организација²⁹ на нивоу универзитета

седник Jack Parker -а се нада да ће се његов “Плутајући Универзитет” издвојити квалитетом производње, са графикама, анимацијама и вишеструким угловима камере. Његов план је да лиценцира материјале ка образовним установама и да прода “ Great Big Ideas ” претплате широј јавности” <http://chronicle.com/blogs/wiredcampus/harvard-yale-and-bard-back-floating-university-that-showcases-scholars-online-lectures/32564>

27 http://www.obhe.ac.uk/newsletters/tne_and_the_tne_barometer 30.8.2011.

28 <http://www.iau-aiu.net/content/institutions> 31.8.2011.

29 <http://www.iau-aiu.net/content/organizations> 31.8.2011.

и 15 невладиних организација и мрежних афилијација³⁰ широм света које се баве проблемима високог образовања. Изаостанак чланства највећих српских универзитета у IAU, док су нпр. из земаља у региону чланице ове асоцијације Универзитет у Љубљани и Универзитет у Загребу, у знатној мери умањује способност њиховог глобалног умрежавања имајући у виду да IAU “окупља институције и организације из око 120 земаља ради разматрања и деловања на заједничким проблемима и сарађује са разним међународним, регионалним и националним телима активним у високом образовању”³¹. С друге стране универзитети из Србије у знатној мери су као чланови укључени у Европску универзитетску асоцијацију³² (European University Association – EUA) и то Конференција универзитета Србије као колективни цлан, а као појединачни чланови Универзитет у Београду, Универзитет у Новом Саду, Универзитет у Крагујевцу и Универзитет у Нишу. “Европска универзитетска асоцијација представља и подржава високообразовне институције у 47 земаља, пружајући им јединствени форум да сарађују и буду упознати са најновијим трендовима у високом образовању и истраживачким политикама”³³.

Битан тренутак на путу умрежавања и трансформације и адаптације система високог образовања у Србији глобалним токовима био је потписивање Меморандума о разумевању са Европском комисијом из јуна 2007. године „чиме су истраживачке институције и организације из Србије добиле исти статус као и земље чланице ЕУ у Седмом оквирном програму за истраживање и технолошки развој“³⁴. Поред Болоњског

30 <http://www.iau-aiu.net/content/affiliates-and-associates> 31.8.2011.

31 Мартин Карној је професор Станфорд Универзитета и стручњак за област образовања и економије.

32 “Европска универзитетска асоцијација (EUA) је главни глас заједнице високог образовања у Европи. Чланство у EUA је отворено за појединачне универзитете и националне ректорске конференције, као и удружења и мреже институција високог образовања. Са око 850 чланова у 47 земаља, EUA гради јаке универзитете за Европу кроз циљане активности у циљу подршке њиховом развоју. Ове активности укључују дијалог о политици, конференције, радионице, пројекте, и више циљаних служби као што је Институционални евалуациони програм (Institutional Evaluation Programme), као и независна служба посвећена докторском образовању” <http://www.eua.be/eua-membership-and-services/Home.aspx> 31.8.2011.

33 <http://www.eua.be/about/at-a-glance.aspx> 31.8.2011.

34 http://consultations.score-project.eu/attach/ictcr_rs_sr.pdf 30.8.2011.

процеса који ја већ заживео битан сегмент је и укључење научних радника из Србије у Европску истраживачку област (European Research Area), у којој су “истраживање, образовање и иновација три централна и снажно међузависна управљача друштва заснованог на знању. Заједно, они се називају ‘троуглом знања’”.³⁵

Како је битан индикатор глобализованости и мобилност,³⁶ у погледу мобилности студената из Србије према подацима³⁷ UNESCO-а за 2009. годину број студената који студирају у иностранству износио је 10.155. По овом извору пет земаља које су привукле највећи број студената из Србије су: Аустрија са 1817, САД са 1214, Мађарска са 1171, Немачка са 1160 и Македонија са 954 студента. Истовремено Србија је и земља пријема страних студената којих 2009. има 10.408, највише из БиХ (5777) и Црне Горе (3729). По овим резултатима коефицијент излазне мобилности (outbound mobility ratio) износи 4.3%, а коефицијент улазне мобилности (inbound mobility rate) је 4.4%. С разликом улазне и излазне мобилно-

35 http://ec.europa.eu/research/era/understanding/what/era_in_the_knowledge_triangle_en.htm 30.8.2011.

36 Како би се повећала мобилност студената и истраживача земаља западног Балкана, а пошто је у истраживању “Мобилност студената у земљама Западног Балкана” (Student mobility in Western Balkan countries), које је 2008. године спровела Краљ Бодин Фондација (King Baudouin Foundation) финансијски моменат препознат као један од највећих проблема и препрека већем интересовању за студије у иностранству, уз асистенцију холандске невладине организације Спарк, од 2009. године у функцији је интернет портал (www.scholarshipsforwesternbalkans.eu или скраћено www.s4wb.eu) који представља базу података о доступним стипендијама које покривају трошкове школарина односно студирања и истраживања у земљама ЕУ и ЕФТА-е. Од изузетног значаја за мобилност студената и универзитетског особља је и пројекат BASILEUS (Balkans Academic Scheme for the Internationalization of Learning in cooperation with EU universities) који је саставни део програма Erasmus Mundus External Cooperation Window, насталог ради сарадње земаља ЕУ са земљама које нису чланице ради повећања мобилности али и размене знања и вештина кроз међународну сарадњу. Велики допринос покретању мобилности студената и наставног кадра допринели су пројекти Европске уније Ерасмус мундус и Темпус. Истовремено и стране невладине организације укључене су у развој е-образовања на факултетима, а у чему с подебно истиче WUS Austria. Пројекат Join EU-SEE на сличан начин као и TEMPUS је усмерен на подршку реформи образовања и усклађивања са болоњским процесом.

37 Tertiary education / ISCED 5 and 6 / International flows of mobile students / 2009 http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/Outbound%20Mobility_EN_static_20110817.xls 21.8.2011.

сти од 254 студента и коефицијентом нето тока (net flow ratio) од 0.1% Србија добро стоји у односу на земље централне и источне Европе где су ови коефицијенти нпр. за Хрватску -4.4%, за Словенију -0.4%, а за БЈР Македонију чак -6.5%.

Ови подаци су свакако охрабрујући али треба имати у виду да уколико не дође до подизања квалитета студирања, Србија би могла бити суочена са све већим одливом студената који ће своју потрагу за знањем наставити ван земље. Пројекције говоре да ће потражња за интернационалним високим образовањем у светским оквирима имати убрзани раст до 2025. године. “Предвиђа се да ће потражња порасти са 1.8 милиона интернационалних студената у 2000. до 7.2 милиона интернационалних студената у 2025. години. Азија ће доминирати у глобалној потражњи за интернационалним високим образовањем. До 2025. Азија ће представљати неких 70% од укупне глобалне потражње и увећање од 27 процентних поена од 2000. Унутар Азије Кина и Индија ће представљати кључне покретаче раста – генеришући више од половине глобалне потражње за интернационалним високим образовањем до 2025”³⁸.

Препреке на путу развоја универзитетског образовања

У случају Србије засигурно горући проблем у односу државе и универзитета представља недефинисана стратегија развоја високошколског образовања, која поред тога што води несистемском одношењу ка глобалним променама у универзитетском образовању у знатној мери блокира и стратегију привредног развоја земље, будући да с њом није усклађена. Колико овај проблем траје говори нам и чињеница да иако је Светска банка још 1994. године у свом извештају о високом образовању позвала све земље да промене правила једног извора финансирања, то у случају државних универзитета још није јасно одређено, као што још увек нема договора око тога да ли треба потпуно променити или само прилагодити поједине сегмената високошколског нивоа образовања новим глобалним околностима.

38 http://www.aiec.idp.com/PDF/Bohm_2025Media_p.pdf 23.8.2011.

Како је добра страна закасних стратегија у томе што у њиховом дефинисању могу да се изоставе области или циљеви које су се у случају других земаља показале или као непотребне или као неоствариве, у том смислу и српски планери треба да се држе ових правила. Најважнија поука из искустава других земаља је да на путу укључења у глобалне образовне токове због брзине којом се мењају треба избећи дугорочне стратегије. Имајући ово у виду, српски високошколски образовни систем би се у глобални систем образовања требао интегрисати, најпре прескакањем одређених лествица развоја које смо пропустили, а потом надоградњом по правцима дефинисаним краткорочним и средњорочним плановима и стратегијама. Ова идеја би међутим била примењива да Србија има више разрађених стратегија развоја високог образовања, а пошто Србија још увек нема нити једну, као добра смерница у њеној изради могло би бити сагледавање у ком правцу се уопште крећу стратегије које се тичу високог образовања.

Стефан Венсан-Ленкрин³⁹ (Stéphan Vincent-Lancrin) наводи четири врсте стратегија у контексту глобализације високог образовања: стратегије засноване на узајамном разумевању, стратегије засноване на изузетности и надметању око талената, стратегије засноване на генерисању прихода и стратегије засноване на развоју капацитета (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:73-77).

По Венсан-Ленкрину “стратегија заснована на узајамном разумевању тежи пре свега политичким, културним, академским и циљевима помагања развоју. Она овлашћује и подстиче међународну мобилност националних и страних студената и професора-истраживача, преко грантова и академских програма размене, као и партнерстава између институција високог образовања. Овај приступ генерално не обухвата било какву енергичну кампању ради регрутовања страних студената, већ му је мета мала елита домаћих и страних студената. У супротном, приступ се састоји од политике отворених врата” (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:73). На овој стратегији која претпоставља да након студијског боравка

39 Стефан Венсан Ленкрин је виши аналитичар и пројектни менаџер Центра за едукационо истраживање и развој у Директорату за едукацију OECD-а.

у иностранству следи повратак у земљу порекла на дужи период су нпр. базирани програми Фулбрајтове (Fulbright) комисије у САД и програми SOCRATES-ERASMUS у ЕУ. „Програм је дакле заснован на повратку студента у његову / њену земљу порекла, а сам концепт се ослања пре свега на дугорочну корист: интернационални студенти ће задржати специјалне везе са земљом домаћином, што доводи до позитивних политичких, културних и комерцијалних последица за ову земљу“ (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:73).

„Друга стратегија, заснована на изузетности и надметању за таленте, следи исте циљеве као и претходна стратегија, али исто тако укључује више проактиван и циљан приступ регрутовању страних студената“ (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:74). Тај приступ односи се на привлачење талентованих појединаца и из реда студената и из реда професора и њихово укључивање у област истраживања и образовања земље домаћина. Овом привлачењу у многоме доприносе „посебне услуге су осмишљене тако да олакшају студије и боравак странаца у земљи домаћину. Овим услугама често управљају националне агенције, као што је DAAD у Немачкој, CampusFrance у Француској, Nuffic у Холандији или Британски савет (British Council) у Великој Британији“ (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:74).

“Трећа стратегија, заснована на генерисању прихода, остварује циљеве прве две стратегије, али такође има и директне комерцијалне циљеве: идеја је и да развију извоз услуга у области образовања“ (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:75). За ову стратегију је међутим карактеристично да поред позитивне има и могућу негативну последицу по универзитетско финансирање. Тако Венсан-Ленкрин примећује да „ова стратегија обично доводи до значајног пораста броја интернационалних студената који плаћају пуну цену њиховог образовања и развоја профитних програма и институционалне мобилности. Понекад је прати смањење релативног учешћа јавног финансирања у ресурсима универзитета, или чак смањење јавног финансирања по студенту“ (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:75).

„Четврта стратегија, заснована на развоју капацитета, састоји се од подстицања студија у иностранству и успостављању страних курсева и институција у земљи. Она се углав-

ном односи на земље у развоју. Када земља нема довољно домаћих капацитета да испуни све своје потребе за високим образовањем, или нема национални систем адекватног квалитета, прекогранично образовање може помоћи да се појачају капацитети у смислу образовне понуде и људских ресурса за њену привреду и систем високог образовања. Циљ је и квантитативан и квалитативан“ (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:76). Оно што разликује ову стратегију од претходних је то што подразумева увоз образовних услуга и што такве „земље морају да обезбеде да њихови системи осигурања квалитета покривају стране програме и институције и да ови програми и институције заправо доприносе остваривању њихових националних циљева. Њихова миграциона политика мора да промовише привремену мобилност професионалаца и често укључује мере подстицања повратка њихових држављана који су отишли да студирају или да употпуне своје образовање у иностранству, како би се спречио масован одлив мозгова“ (Vincent-Lancrin у OECD, 2009:77). Иако се ова стратегија углавном спроводи у земљама Блиског истока и Југоисточне Азије, у знатној мери би могла бити примењена и у случају Србије.

Увидом у преглед стратегија којима земље у зависности од потенцијала које имају одговарају на глобалне образовне трендове постаје јасно да је препрека брзом и свеобухватном укључивању српског универзитетског образовања у глобалне токове изостанак адекватне стратегије образовања и одлагање примене или парцијално придржавање постојећих стратегија и планова. Истовремено и приватно и државно универзитетско образовање као највиши ниво система образовања који производи стручни и научни кадар, у случају Србије је додатно оптерећено изостанком јасне и дугорочне стратегије привредног развоја земље као најважнијег предуслова стратегије образовног система.

Поред малог удела високообразованих у укупној популацији (која по подацима из пописа 2002. износи око 6.5%) која је сама по себи индикатор погрешно постављеног система универзитетског образовања, велики проблем Србије је што није у потпуности схваћена повезаност образовања, знања и иновација као генератора развоја државе и друштва. Наиме читав систем је погрешно постављен јер је држава, а не при-

ватни сектор главни инвеститор у образовање и иновације, а како држава не располаже инвестиционим средствима која су доступна привреди, целокупни сектор истраживања и развоја је у заостатку било да се пореди регионално, или на европском и светском нивоу. Према Изваштају о глобалној конкурентности Светског економског форума за 2009-2010. годину (The Global Competitiveness Report 2009-2010), Србија се са скором 3.8 (1-7) налази на 93. месту од 133 рангиране земље. У складу са тематиком рада занимљиви су подаци који се тичу неколико од 12 области истраживања. Тако из 5. Стуба истраживања које се бави образовањем видимо да је по приступу високом образовању Србија рангирана као 59. земља, а узимајући у обзир квалитет образовног система у целини као 71. Велики проблем представља податак из 7. Области овог истраживања које се тиче ефикасности тржишта рада у коме стоји да је по одливу мозгова Србија на 132. месту. По 12 области која се односи на иновацију, Србија је по трошењу компанија на R&D на 110 месту, а по сарадњи универзитета и индустрије по питању R&D на 81. месту.

Улагање у сектор истраживања и развоја је изузетно важно јер се само тако може стабилизovati и увећати бројност научних радника у том сектору и спречити одлив мозгова који је Србији нанео ненадокнадиву штету и успорио развој. Према подацима доступним из 25. поглавља⁴⁰ у приступним преговорима са ЕУ које обрађује област науке и истраживања, где у одговору на 28 питање које се односи на процентуалну заступљеност научних радника у укупној радној снази стоји да је према подацима Републичког завода за статистику број запослених у истраживању и развоју у 2009. години у Србији био 11.534, што је 0.611% од укупног броја запослених којих има 1.889.085. У погледу процене броја висококвалификованих људи који су напустили земљу у оквиру таласа одлива мозгова деведесетих година прошлог века постоје значајне разлике. Тај број се, ако се изузму не-

40 http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:67VJRL1R24QJ:www.nauka.gov.rs/cir/images/stories/vesti/00_00-11/110202/PG_25_Nauka_i_istranzivanje.pdf+poglavlje+25.+Nauka+i+istra%C5%BEivanje+gov.rs&hl=sr&gl=rs&pid=bl&srcid=ADGEESjgyhjUtOCh5m7kDyxFnLMne9p8rCamEJWfrTsXp7Ps0yd653t4lB66NFRCl0JRCLtzbX9w_GKK0bxBOLwVMMfvACVijoHRxdXl4oUoP0hwW8OiGle5gFTsXemQya08PIXJ3zO8&sig=AHIEtbRCGwSnLXngmA_7lQJ2aDBd1f0A 28.8.2011.

реалне процене о стотинама хиљада стручњака, у зависности од методологије креће од неколико хиљада до неколико десетина хиљада. Према подацима из 25. поглавља⁴¹ у приступним преговорима са ЕУ које обрађује област науке и истраживања, у одговору на 35. питање које се односи на одлив мозгова стоји да је земљу од 1991. према попису из 2002. године напустило 400.000 људи, од чега 6% (25.254) односно према истраживању ОЕCD-а 11.9% високообразованих. После 2000. Србију је напустило око 50.000 људи, од којих су око 6.000 високообразовани.

По овоме је број истраживача већи ван земље него у земљи те би уколико се држава више ангажује око *brain gain* стратегија требало створити могућности да се један део њих врати, а већи део који вероватно нема ту намеру, укључи у развој универзитетског образовања и посредно привредног развоја земље преко укључивања у одређене пројекте. Захваљујући информационам технологијама њихов ангажман не би био оптрећен променом места пребивалишта, али би и овакав вид кооперације захтевао знатна материјална средства која би покрила трошкове рада на пројектима. Истовремено подизањем сарадње са неформалног на формални ниво значајно би се унапредио и рејтинг српских универзитета на пољу међународне сарадње. Велики број стручњака ван земље, посебно они запослени на најпрестижнијим универзитетима и истраживачким институтима, на тај начин би могли бити спона са српским образовним системом и акцелератор његовог глобалног умрежавања. Реализација ове идеје ће свакако бити сложена ако се имају у виду и проблеми са започетим регистровањем свих иселених стручњака, као и неуспели покушаји повратка попут иницијативе Међународне организације за миграције (International Organization for Migration) да пројектом TRQN⁴² (Temporary Return of Qualified Nationals) врати одређени број емиграната у Србију.

41 http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:67VJRL1R24QJ:www.nauka.gov.rs/cir/images/stories/vesti/00_00-11/110202/PG_25_Nauka_i_istrazivanje.pdf+poglavlje+25.+Nauka+i+istra%C5%BEivanje+gov.rs&hl=sr&gl=rs&pid=bl&srcid=ADG-EESjgyhjUtOCh5m7kDyxFnLMne9p8rCamEJWfrTsXp7Ps0yd653t4IB66NFRC1o-JRCLtzbX9w_GKK0bxBOLwVMMfvACVijoHRxdX14oUoP0hwW8OIGle5gFTs-XemQya08P1XJ3zO8&sig=AHIEtBR-CGgWSnLXngmA_71QJ2aDBd1f0A28.8.2011.

42 http://www.iom-nederland.nl/english/Programmes/Migration_Development/

У табеларним приказима налазе се подаци за Србију, као земљу која се посебно анализира у овом раду; за Хрватску као суседну земљу пред непосредним уласком у ЕУ, а с којом се због сличног правца развоја често упоређују подаци; за Словенију као земљу такође сличног правца развоја која је притом чланица ЕУ; и за Немачку као најразвијенију земљу у оквиру ЕУ.

Ако погледамо Табелу 1 видећемо да је Србија по издвајању за R&D испред Хрватске, али знатно иза Словеније и Немачке. Занимљиво је да је издвајање на истраживање и развој са 0.97 GDP из 2000. године, током деценије доживело значајан пад, па је тако 2005. износило 0.43 GDP, а 2009. је удео био 0.86 GDP.

Табела 1. Издвајања за R&D у односу на GDP

%	Србија	Хрватска	Слованија	Немачка
2009. година	0.86	0.84	1.88	2.82

Извор: http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=198&IF_Language=eng

Ову ситуацију међутим појашњава Табела 2 на основу које можемо приметити да је удео у финансирању пројеката у области истраживања и развоја у случају Србије у односу на наведене земље најмањи у случају привреде као инвеститора, док је држава највећи директни инвеститор, али и индиректни кроз пројекте у области високог образовања државних универзитета, које финансира у потпуности, или поједине сегменте. Ово се јасно показује као велики проблем и кочица развоју. И у овом случају се примећује тренд да што је земља развијенија то су мања издвајања за Р & Д пројекте од стране државе, а већа од стране привреде. По наведеним показатељима удела финансирања Србија није на дну само у односу на овде наведене земље, већ је и у односу на читаву Европу, односно земље анализирани у истраживању⁴³ UNESCO-а, из 2009. године на 36. месту, док су лошије рангиране само БЈР Македонија и Албанија.

Projects_Migration_Development /Temporary_Return_of_Qualified_Nationals_TRQN_II 27.8.2011.

43 Global investments in R&D, UIS Fact Sheet, August 2011, No. 15 25.8.2011. http://www.uis.unesco.org/FactSheets/Documents/fs15_2011-investments-en.pdf

Табела 2. Главни финансијери R&D пројеката

%	Србија	Хрватска	Словенија	Немачка
привреда	8.3	39.8	58.0	67.3
влада	62.9	51.2	35.7	28.4
високо образовање	20.9	1.9	0.3	-
приватни-непрофитни	0.8	0.1	-	0.3
инострани фондови	7.2	7.0	6.0	4.0

Извор: http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=198&IF_Language=eng

Србија је на европском дну и по секторском прихватању инвестиција. Према Табели 3 док у случају развијених земаља већина иде у привредни сектор, у случају Србије то је област високог образовања. У односу на друге европске земље по истраживању⁴⁴ UNESCO-а Србија је на 37 месту, док су иза ње БЈР Македонија, Албанија и Босна и Херцеговина. Овде треба имати у виду да се ради о успореном али добром тренду пошто се 2000. године R&D највише обављао у владином сектору са 54.9%, у образовању 38.7%, а у привреди само 6.4%.

Табела 3. Секторски удео у ангажовању R&D

%	Србија	Хрватска	Словенија	Немачка
привреда	14.3	40.4	64.6	68.2
влада	30.9	27.2	20.8	14.5
високо образовање	54.8	32.3	14.6	17.3
приватни-непрофитни	-	0.1	0.1	-

Извор: http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=198&IF_Language=eng

Ако погледамо Табелу 4 видећемо да као последица смањеног улагања привреде у област R&D произилази проблем релативно малог броја истраживача у односу на милион становника. По пресеку стања из података⁴⁵ Института за ста-

44 исто

45 http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=3587&IF_Language=eng&BR_Country=6880&BR_Region=40530 25.8.2011.

тистику UNESCO-а (UNESCO Institute for statistics) за 2009. годину видимо да према квалификацијама истраживача њих 57.6% има докторат (PhD), - ISCED6, а 42.4% ISCED5а. Истовремено највише истраживача је у области инжењерства и технологије – 23.1%, затим у области друштвених наука – 22.6%, а потом следи 21.2% истраживача у области природних наука, 12.0% у области медицинских наука, 10.1% у области истраживања пољопривреде, у области хуманистичких наука је 8.5% истраживача и 2.5% је неодређено.

Табела 4. Број истраживача (fte46) на милион становника

%	Србија	Хрватска	Словенија	Немачка
2009. година	1429	1569	3686	3791

Извор: http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=198&IF_Language=eng

Разлог овакве ситуације најбоље показује Табела 5 из које произилази да разлог релативно малог броја истраживача у односу на милион становника лежи у драстичној структурној разлици у секторима запослености истраживача.

Табела 5. Удео истраживача према секторима запослености

%	Србија	Хрватска	Словенија	Немачка
привреда	5.7	18.6	44.0	57.8
влада	26.0	29.3	29.2	15.7
високо образовање	68.2	52.0	26.6	26.5
приватни-непрофитни	0.1	-	0.3	-
неодређено	-	0.1	-	-

Извор: http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=198&IF_Language=eng

46 Еквивалент пуног радног времена (Full-time equivalence – FTE) за R&D податке мери стварни обим људских ресурса у потпуности посвећених истраживању и развоју и погодан је за интернационално упоређивање. “Дакле, особа која иначе проводи 30% времена на R&D а остатак на друге активности (као што је настава, универзитетска администрација и саветовање студената) треба да се сматра као 0,3 FTE. Исто тако, ако је радник R&D с пуним радним временом запослен у јединици R&D само шест месеци, то доводи до FTE од 0,5”. <http://glossary.uis.unesco.org/glossary/en/home>

Приказани издвојени подаци указују на тренд да што је земља развијенија то има више истраживача у односу на милион становника, више је истраживача запослено у сектору привреде, привреда је највећи улагач у област R&D и уједно је удео истраживања и развоја највећи у области привреде, и већа су укупна државна издвајања по GDP. Иако је у Србији активан програм EUREKA којим ЕУ подстиче развој R&D сектора кроз сарадњу привреде и универзитета за сада су по наведеним показатељима резултати овог програма скромни. С друге стране добар пример сарадње државних универзитета са привредом је Универзитетски центар за развој каријере који је настао са циљем помоћи дипломцима на путу проналажења запослења.

У погледу односа универзитета и привреде треба имати у виду да није једино Србија у оваквој ситуацији, па тако Пресада Реди⁴⁷ (Prasada Reddy) истиче да је “у већини земаља сарадња универзитета са индустријом⁴⁸ и даље у фази настајања. И даље постоји одвајање активности између универзитета и индустрије. Ово је делом због тога што и сами универзитети врше мало истраживања или имају тенденцију да раде истраживања која је од малог значаја за индустрију. Други део разлога лежи у недостатку потражње из индустрије, углавном због тога што или индустрија зависи од трансфера технологије из иностранства или њене операције захтевају само решавање мањих техничких проблема и није заинтересована за унапређење технолошких капацитета” (Reddy у Göransson и Brundenius, 2011:36).

Иако образовање није једина област српске стварности која се поприлично успореним корацима помера ка стандардима модерне европске праксе, кључни проблем је у томе

47 Пресада Реди је виши научни сарадник Института за истраживање политика (Research Policy Institute) Лунд Универзитета

48 По Редију “сарадња око иновација универзитета са индустријом одвија се у неколико различитих облика који укључују следеће: консултантске услуге, активности техничке подршке проширене од универзитета на индустрију, спонзорство истраживања / оснивање професорских катедри на универзитетима од стране предузећа, заједнички истраживачко-развојни пројекти између универзитета и индустрије, трансфер универзитетски генерисаних технологија на индустрију, *outsourcing* комплетног истраживања и развоја индустријских производа на универзитете” (Reddy у Göransson и Brundenius, 2011:43-46).

што је сам концепт система образовања у стратегијским проценама развоја српског друштва погрешно дефинисан. Наиме, чини се да су улагања у систем образовања постала циљ по себи, а да је занемарена сама функција образовног система, а то је производња кадрова за задовољавање потреба на тржишту рада. Истовремено школовање за застарела занимања и кашњење с увођењем нових програма, велики су проблеми ако се има у виду да су промене и иновације саставни део система образовања најбогатијих земаља света. У том смислу треба јасно одредити и стратегију развоја универзитетског образовања, при чему треба најпре поћи од реалног сагледавања потреба привредног развоја како се не би понављало непланско деценијско стварање непотребних кадрова или прекобројност односно гомилање кадрова одређене струке преко потребних захтева националног тржишта рада. На тај начин се не би поновиле грешке инвестирања у кадрове који ће због немогућности запослења обављати посао ван струке, или ће пак изласком на глобално тржиште рада своја знања и вештине ставити у функцију развоја неке друге државе или транснационалне корпорације. Истовремено на друге земље се треба угледати али не треба слепо пратити њихов пут развоја, јер напросто нису све земље исте, а уједно и не постоји идентичан пут прилагођавања условима глобалне економије знања где су високотехнолошка производња и креативна индустрија главни носиоци развоја.

*Перспективе и изазови у позиционирању
српског образовног система у глобалном
систему образовања*

Позиција Србије као мале државе скромних економских потенцијала имајући у виду актуелне токове у процесу глобализације образовања, свакако није сјајна. Ипак, овом проблему треба прићи крајње озбиљно, а како се на пољу глобализације образовања дешавају сталне промене, у том погледу треба најпре указати на неке изазове који се налазе или ће се наћи пред Србијом, а исти су већ снашли земље које су много више од нас одмакле у адаптацији на утицаје глобализацијских токова у области образовања.

Џејмс Дандерштат⁴⁹ (James Dunderstadt) и Ен Арбор⁵⁰ (Ann Arbor) препознају седам изазова пред којима се налазе европски универзитети. Као први изазов они виде процеп између омасовљавања, лигашких табела (league tables) и пореских олакшица. Као други изазов истичу мисију диференцијације и профилисања “јер ће доступност ограничених ресурса омогућити малом делу институција да постану глобално конкурентне, као свеобухватне истраживачке институције” (Dunderstadt и Arbor, 2009:10). Трећи изазов тиче се кратковиде окупираности светом као станом (flat world). Дандерштат и Арбор истичу да “многе владе сада усклађују политике високог образовања у складу с изазовима које представља економија знања и иновација (што би Том Фриедман назвао ‘светом као станом’) фокусирајући приоритете скоро у потпуности на производњу диплома (омасовљавање) и изградњу истраживачке репутације (лигашке табеле) до искључења ширих улога универзитета. На пример, постоји све већи утилитаризам у вези са улогом високог образовања у решавању потреба за људским капиталом који би могао надвладати традиционални друштвени и културни утицај универзитета на друштво и цивилизацију и његов трансформациони потенцијал кроз креацију, ретенцију и дисеминацију знања” (Dunderstadt и Arbor, 2009:10-11). Као четврти изазов они истичу урушене обрасце финансирања који уколико наставе да се ослањају само на пореске олакшице, без значајнијих повећања школарина или донација, а како су недовољно развијени као амерички предузетнички истраживачки универзитети, они не могу да издрже истовремено омасовљавање и постизање врхунског квалитета рада. Пети изазов тиче се односа јавне политике и тржишта односно схватања да “тржишне силе убрзано преплављују јавну политику и јавно инвестирање у одређивању будућег курса високог образовања” (Dunderstadt и Arbor, 2009:14). Шести изазов односи се на агилност, аутономију и одговорност којима свака институција уколико жели да постане успешна мора да се води суочена са “новим друштвеним потребама, ограниченом доступношћу ресурса, брзо напредујућом

49 Џејмс Дандерштат је професор Универзитета у Мичигену.

50 Ен Арбор је сарадник Друштва за колеџско и универзитетско планирање (Society for College and University Planning).

технолозијом и појавом нових конкурената” (Dunderstadt и Arbor, 2009:14). Као седми изазов ова два аутора истичу истраживачке стратегије и могућности подсећајући да су “европске нације усвојиле Лисабонску агенду (2000) ‘да би постали најконкурентнија и динамична на знању заснована економија, са више и бољих радних места и социјалном кохезијом путем мобилизације европске памети’. Лисабонска агенда тежи да користи као репер инвестиције САД-а у високо образовање и истраживање (тренутно на нивоима од 2,6% и 3,0% БДП-а), док Болоњски процес и ERC имају тенденцију да опонашају карактеристике америчких истраживачких универзитета (нпр. стандардизовање универзитетских диплома на bachelor-е, мастере и PhD, а заснивајући предвиђене истраживачке програме Европског истраживачког савета на конкурентним, ревидираним одобрењима налик Америчкој националној научној фондацији (US National Science Foundation)” (Dunderstadt, Arbor, 2009:15-16).

Поред наведених несумњиво важних, али ипак нешто општијих изазова с којима ће се српско универзитетско образовање суочити када буде било на вишем нивоу развоја, тренутном нивоу развоја више одговарају изазови које су идентификовали Бо Горансон⁵¹ (Bo Göransson) и Клас Брундениус⁵² (Claes Brundenius). По њима “универзитети играју више улога у развојном / транзицијском процесу: стварање (потенцијалних) чворова у глобалној мрежи знања; развијање основе за социјални капитал, тј. као ‘неутралног’ места за сусрет, у земљама можда растрзаним корупцијом, с недостатком интегративних механизма, и недостатком стабилних односа између државе и индустрије, као и између предузећа; омогућавање извора предузетништва у земљама са недостатком предузетничких традиција; пружање чворова међународним дијаспорама - личне везе и потенцијалне мреже између развијених и земаља у развоју“ (Göransson и Brundenius, 2011:4). Ови аутори примећују да укључивање у ове улоге оптерећује то што „многи универзитети у Европи тренутно пате од неке од истих болести као и њихови еквива-

51 Бо Горансон је виши научни сарадник Института за истраживање политика Лунд Универзитета.

52 Клас Брундениус је професор и сарадник Института за истраживање политика Лунд Универзитета.

ленти у земљама у развоју; акутни недостатак финансијских средстава, проблеми са одржавањем квалитета истраживања и образовања, као и омогућавања знања и образовања које задовољава променљиве потребе датог друштва и економије. Поред тога, постоји значајна генерацијска смена универзитетског особља и растућа потреба за алтернативним изворима за образовање и истраживање” (Göransson и Brundenius, 2011:4-5).

Уз ове изазове Србија ће се неминовно наћи и пред реструктурирањем система високог образовања које је на делу на глобалном нивоу, а “у основи овог процеса је редефинисање односа између универзитета, државе и тржишта, чији је крајњи резултат редуковање институционалне аутономије” (Schugurensky у Arnove и Torres, 2003:258). Шугуренски сматра да узимајући у обзир различиту динамику спровођења промена у различитим деловима света “на свим континентима, безброј владиних планова, уставних реформи, законодавних аката, прописа и препорука померају универзитете ближе захтевима државе и тржишта. Ово има озбиљне последице на финансирање, управљање, и мисију високог образовања, и коначно по степен аутономије који уживају појединачне институције у проактивном дефинисању својих агенди”(Schugurensky у Arnove и Torres, 2003:258).

Сличног мишљења је и Џен Кари⁵³ (Jan Currie) која сматра да “већина влада жели да универзитети служе њиховим националним интересима на глобалном тржишту, а постоји растућа тенденција да се нагласи сва практична и техничка вредност високог образовања. Студенти сада гледају да универзитети на инструменталистички начин служе њиховим индивидуалним, економским циљевима. Један од кључних економских елемената је препознавање да образовни производи пролазе веома лако преко граница, стварајући безгранични систем високог образовања. Да би искористили предност флуидности граница, универзитети као транснационалне компаније, формирају савезе да би доставили образовање на глобалном нивоу, користећи Интернет технологије” (Currie у Odin и Manicas, 2004:44).

53 Џен Кари је професор Мардок Универзитета и стручњак за питање односа глобализације, универзитета и едукационих политика.

Кари истовремено упозорава на појаву која већ јесте, а у великој мери ће неминовно тек постати реалност и у Србији. По њој “влада у либералним тржишним економијама такође чине кораке ка приватизацији универзитета, у бити смањењем јавног финансирања. Међутим, приватизација високог образовања има многе облике. Она укључује омогућавање да се више приватних универзитета развија у земљи, стварање издвојених (spin-off) предузећа као део јавних универзитета, успостављање профитних (for-profit) универзитета, као и развијање профитних огранака јавних универзитета. То може да значи померање ка систему корисничког плаћања (user-pays system), где студенти плаћају све веће суме за своје универзитетско образовање, на које су претходно имали право без накнаде, или уз веома мале трошкове школарине. Ово је довело до све веће корпоратизације универзитета, или третирања универзитета као предузећа” (Currie у Odin и Manicas, 2004:44-45).

Из наведеног следи да би се као главна препрека развоју универзитетског образовања у Србији могао издвојити сам концепт универзитета. Чини се да је овај проблем последица како постсоцијалистичке транзиције, тако и даље присутног традиционалистичког схватања саме улоге универзитета као друштвене институције. Глобализација је наине раширила западно, инструменталистичко виђење универзитета који су из сегмената националних економија у зависности од капацитета прерасли у сегменте глобалне економије. Међутим, дилема избора између универзитета као “социјалне институције” или “високог образовања као индустрије” која је сада актуелизована у Србији, широм света се интензивно разматра готово већ две деценије, да би крајем ове прошле поново добила на значају великом кризом неолибералног економског система. Додатан проблем у Србији представља деценијска традиција схватања универзитета као друштвене установе, па економски инструментализована улога универзитета наилази на многе отпоре, нарочито због дивље капитализације у коју се економска транзиција претворила.

Како су многе земље пре нас започеле процес трансформације високог образовања и његове адаптације условима глобалне економије знања, напосто треба бити

флексибилан, применити сличне механизме, и на основу искуства других земаља избећи препреке које су се током процеса јављале. У том прилагођавања свакако је велика важност координације у спровођењу реформи. Према Мартину Карноју “ове промене у светској привреди су изазвале три врсте одговора у образовању и секторима обуке. Реформе које реагују на променљиву потражњу за вештинама и на домаћим и на светским тржиштима рада и на нове идеје о организовању производње образовног постигнућа и вештине рада могу се назвати ‘конкурентношћу вођене реформе’(competitiveness – driven reforms). Реформе које реагују на резове буџета јавног сектора и приходе приватних компанија, смањење јавних и приватних ресурса доступних за финансирање образовања и обуке могу се назвати ‘финансијама вођене реформе’(finance-driven reforms). Реформе које покушавају да унапреде важну политичку улогу образовања као извора друштвене покретљивости и друштвеног изједначавања могу се назвати ‘једнакошћу вођене реформе’(equity-driven reforms)” (Carnoy, 1999:37).

Глобализација је убрзала живот и произвела околност да се са стицањем стручног и научног звања, и уласком у рутину радног места, процес учења не зауставља, већ постаје стална обавеза која нас држи у корак са глобално сједињеним временом и простором. Иако је у Србији је пре свега код млађих генерација од скора почела да се развија свест да радне каријере више не подразумевају везивање само за једно радно место, чини се да у потпуности још нема перцепције да у околностима конкуренције коју подразумева економија знања свако радно место захтева стално усавршавање. Џоел Спринг сматра “да је доживотно учење (lifelong learning) од суштинског значаја за појединце да одрже корак са стално променљивим глобалним тржиштем рада и технологијом. То је припрема за дестабилизован живот променљивог посла, захтева посла и географских локација. У овој визији номадског радника људи морају стално да се прилагођавају на нове услове живота, технологију и радне захтеве. То захтева, према заговорницима стања доживотног учења, вештине учења које помажу појединцу да се прилагоди стално променљивом свету”(Spring, 2009:50). У свету у коме је време ресурс запослени појединац није у прилици да у сваком моменту буде упознат са иновацијама које би њему и његовом предузећу

или установи у којој ради донеле корист и смањење трошкова. Стога би српски универзитети, у складу са праксом универзитета у развијеним земљама, кроз форму партнерства с великим компанијама могли да одржавањем специјалистичких курсева искористе сопствене научне капацитете који по природи посла прате научна достигнућа на глобалном плану и тако пруже увид у глобална кретања из различитих области на једном месту. Овакав приступ би компанијама смањио трошкове инвестирања у развој људских ресурса, а универзитетима донео увек потребан вишак материјалних средстава.

У кретању ка све већој екстратериторијалности система високог образовања и транснационалној повезаности глобалних универзитетских мрежа, неће само српски универзитети прелазити националне државне границе, већ ће очекивано и на територији Србији у блиској будућности своје афилијације отворити неки од познатијих врхунских универзитета. Ово ће свакако утицати на подизање квалитета студирања па ће се пред постојећим приватним и државним универзитетима наћи већи захтеви за вишим стандардима услова рада. Исто тако, појаву кампуса врхунских универзитета би мигла да прати и појава глобално слабије ранжираних универзитета чија би предност биле ниже школарине чак и у односу на постојеће државне и приватне универзитете што ће вероватно допринети омасовљењу високообразованих у укупној популацији. Ту међутим постоји опасност да се без адекватне контроле надлежног министарства понови хаотично стање хиперпродукције дипломаца с приватних универзитета, које је пратило прве године њихове појаве, задржавајући чак и данас сумњу у валидност стечених звања и кумулисаног знања дипломаца ових установа.

Уколико је намера државе да образовни систем ухвати корак са глобалним кретањима онда без одуговлачења и бирократских препрека треба приступити убрзаном структуралном трансформисању и програмском прилагођавању универзитета и прескочити препреке које развој глобалног система образовања и наднационално уздизање универзитета стављају у раван са слабљењем националне државе. Ипак треба имати у виду да ће простор за ширење универзитета осредњих могућности, па тако и српских, у будућности бити све више ограничен и вероватно у максимуму свог домета усмерен ка регионалном ширењу а све због тога јер су капа-

цитети и читав систем подршке који прати ширење универзитета са седиштима у најбогатијим западним земљама непремостива препрека на путу глобалног освајања тржишта универзитетског образовања. Овакво мишљење подупиरे и немачки политиколог Ханс Вајлер (Hans Weiler) по коме однос између глобалног знања и моћи подразумева хијерархију у оквиру које је један облик знања привилегованији у односу на други. ”Доминантни облик знања је легитимисан од стране транснационалног система моћи који делује кроз глобалне организације, као што су издавачке корпорације, истраживачке организације, високообразовне институције, професионалне организације, и службе тестирања које легитимизују један облик знања” (Spring, 2009:14).

Узимајући у обзир све претходно наведене изазове како оне преузете из страних искустава тако и оне специфичне који стоје пред српским универзитетима али и пред државом, потребне су брзе реакције које ће отворити перспективе одрживог система универзитетског образовања и уједно привредног развоја. Без обзира на то да ли ће се развој универзитетског образовања на светском нивоу кретати у правцу онога што Чарлс Вест⁵⁴ (Charles Vest) назива глобалним “мета-универзитетом”⁵⁵ (meta-university) или у складу с идејом Џона Секстона (John Sexton) о глобалном умреженом универзитету⁵⁶ (global network university) пред Србијом је задатак да

54 Чарлс Вест је професор Масачусетског института за технологију који се бави везом образовања и истраживања.

55 По Весту “успон овог мета-универзитета (meta-university) глобално креираних и заједничких наставних материјала, научних архива, па чак и лабораторија могао би бити доминантна, демократизујућа снага у наредних неколико деценија. То би могло довести до подупирања и оснаживања кампуса где год да су, и богатих и сиромашних. Као оперативни систем Linux, стварање знања и предавање на сваком универзитету ће бити уздигнуто напорима мноштва појединаца и група широм света. Оно ће се брзо прилагодити променљивим стиловима учења студената који су одрасли у компјутерски богатом окружењу. Највећи потенцијални победници су нације у развоју. Ово ће се десити због тога што је нација за нацијом посвећена унапређењу и проширивању високог образовања, и због тога што ће зарад глобалне ефикасности и економије обима морати да се деле високо-квалитетне материјали и системи који су заједно прескупи за сваку институцију да их самостално развија”(Vest, 2007:108-109).

56 По идеји Џона Секстона, ректора Универзитета у Њујорку, глобални умрежени универзитет је дистрибутивни универзитет где различити делови универзитета у различитим деловима света имају поједнаку важност и повезани функционишу као целина. Овде је дакле реч о вишем нивоу функционалне повезаности, различитом од функционисања огранака централних

све расположиве капацитете инвестира у индустрију знања као мотор развоја државе и друштва.

Закључак

Захваљујући глобализацији много тога је поједностављено, али је свет у суштини постао много сложенији и међузависнији него што је био раније. Као што је глобализација као процес повезивања света ушла је у многе сегменте живота и постала саставни део многих паралелних процеса укључујући образовање, тако су се и глобализацијом образовања универзитети широм света нашли у потпуно другачијој ситуацији у односу на било који ранији период свога постојања. Универзитети, а посебно они с експанзионистичким тенденцијама, су као извор знања уласком у глобализацијски процес постало саставни елемент у глобалној трци за моћи и у знатној мери померили у страну функцију хуманизације појединаца и читавих генерација.

Између друштва знања које захтева убрзани развој и економије знања која тај развој подстиче и убрзава, те нарастајуће глобалне тржишне конкуренције самих држава које се утркују око привлачења капитала, универзитети су под притиском да пруже знање применљиво у истраживачкој области иновација. Истовремено притисак ствара и глобална тржишна конкуренција самих универзитета који се у зависности од капацитета све више планетарно гранају подједнако се водећи принципима афилијативног и виртуелног приближавања студентима. Увидом у глобалне токове промена на пољу универзитетског образовања, као и последицама тих токова по развој универзитетског образовања на националном нивоу, неминовно се стиче утисак да је на делу процес који тектонским померањима измиче дуго времена формиране темеље универзитета стварајући један нови облик, дајући му нову функцију и посве улогу. У околностима у којима су универзитети окренути тржишном функционисању и универзитетско образовање и истраживачки рад као делатне целине постали су ништа друго до производи.

Скенирањем трендова у развоју универзитетског образовања на глобалном нивоу и тренутним донетима тих трендова на универзитетско образовање у Србији настојало

се указати да је брзина хватања прикључка са глобалним развојем од кључне важности. Сваким одлагањем имплементације постојећих стратегија и без активне улоге државе у планирању и координацији зацртаних циљева, све смо даље као друштво од развијеног дела света коме тежимо. Да недефинисан концепт универзитета односно одређење за модел социјалне институције или индустрије знања, као и непостојање стратегије развоја високог образовања представљају проблем сам по себи говори мали удео високообразованих у укупној популацији. Нагли и неконтролисани заокрет од елитизације ка крајности хиперпродукције дипломаца без знања, уместо постепеног омасовљавања, као и декларативно залагање за веће инвестиције у образовање као мотор развоја земље, а фактичко смањивање издвајања за науку свакако нису правци којима се и у даљем периоду треба наставити кретати.

Истовремено економска криза не сме да буде оправдање за недостатак средстава јер је то изговор који се деценијама користи као оправдање за одлагање свих већих пројеката у овој земљи. У том смислу остаје нада да ће се променити како свест српских политичара тако и привредника који декларативно истичући важност улагања у образовање за развој државе и привреде, истовремено та улагања или смањују или избегавају, суштински не схватајући да инвестиције у образовање нису бачен новац већ стратешки потез.

Dejan Radinovic

*THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON
THE DEVELOPMENT OF UNIVERSITY
EDUCATION: THE CASE OF SERBIA*

Summary

Globalization as unstoppable multi-dimensional process that permeates all aspects of life undoubtedly affects education. National education systems are facing the challenge of constant change and adapting to ever-higher standards of the emerging global system of education incorporated into the global market. Global education system is an integral part of society and knowledge economy, not only as a preparation for entering the world of

work, but also as a supply base for constant improvement and updating of knowledge. In complex circumstances of globally connected time and space, and fast living as the accompanying consequence, a new historical moment also requires quick answers to problems that inevitably arise. As these responses can no longer be found at the national level, but must be sought transnationally, the internationalization of activities and exchange of information about scientific developments, including the global network of knowledge-based society, with the continuous strengthening of own capacities, is the goal of national education systems, including education system of the Republic of Serbia.

The main objective of this article in addition to the analysis of global trends in education is to suggest ways in which the Serbian universities should respond to further developments in the globalization process and how to develop in step with them. Along with suggestions for overcoming the existing problems and identifying possible future problems that will follow the development of university education in Serbia, the paper discusses the prospects and position of the Serbian "knowledge industry" in global terms.

Keywords: globalization of education, transnational education, e-learning, global labour market, knowledge economy, education system strategy

Литература:

- Altbach, Philip G. and Knight, Jane (2007): The internationalization of higher education : motivations and realities u Journal of studies in international education 2007 11: 290, SAGE Publications
- Bohm A., D. Davis, D. Meares and D. Pearce (2002). *The Global Student Mobility 2025 Report: Forecasts of the Global Demand for International Education*, IDP, Canberra, Australia.
- Carnoy, Martin (1999): *Globalization and educational reform: what planners need to know*, International Institute for Educational Planning / UNESCO, Paris
- Carnoy, Martin and Castells, Manuel (2001): *Globalization, the knowledge society, and the Network State: Poulantzas at the millennium*, Global Networks 1 <http://www.educ.ubc.ca/faculty/bryson/565/carnoycastells.pdf>

- Currie, Jan (2004): The neo-liberal paradigm and higher education: a critique, u Odin, Jaishree K. and Manicas, Peter T. eds: *Globalization and higher education*, University of Hawai'i Press, Honolulu
- Dunderstadt, James D. and Arbor, Ann (2009): *Current global trends in higher education and research: their impact on Europe*, Dies Academicus, Vienna
- Global Education Guidelines Working Group (2010): *Global Education Guidelines: Concepts and Methodologies on Global Education for Educators and Policy Makers*. Lisbon: The North-South Centre of the Council of Europe <http://www.coe.int/t/dg4/nscentre/GE/GE-Guidelines/EGuidelines-web.pdf>
- Göransson, Bo and Brundenius, Claes eds. (2011): *Universities in transition: the changing role and challenges for academic institutions*, Springer / International Development Research Centre, Ottawa
- Held, David, McGrew, Anthony G, Goldblatt, David and Perraton, Jonathan (1999): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Stanford University Press, Stanford, California
- Knight, Jane (1999): Issues and Trends in Internationalization: A Comparative Perspective u Bond, Sheryl and Lemasson, Jean-Piere eds: *A new world of knowledge: Canadian universities and globalization*, International Development Research Centre, Ottawa, ON, Canada
- Knight, Jane (2006): *Higher education crossing borders: A guide to the implications of Genral Agreement on Trade in Services (GATE) for cross-border education*, Commonwealth of Learning, Vancouver / UNESCO, Paris
- Knight, Jane (2010): Higher education crossing borders: programs and providers on the move, u Johnstone, Donald Bruce et al. eds. (2010): *Higher education in a global society*, TIAA- CREF / Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton USA
- Maassen, Peter and Cloete, Nico (2006): Global reform trends in higher education u Cloete, Nico, Masseur, Peter et al. eds. (2006): *Transformation in higher education:*

- global pressures and local realities*, Springer, Dordrecht, The Netherlands
- Vincent-Lancrin, Stéphan (2009): Cross-border higher education: trends and perspectives, u OECD: *Higher education to 2030, Volume 2: Globalization*, Centre for educational research and innovation
- Reddy, Prasada (2011): The evolving role of universities in economic development: the case of university–industry linkages, u Göransson, Bo and Brundenius, Claes eds: *Universities in transition: the changing role and challenges for academic institutions*, Springer / International Development Research Centre, Ottawa
- Schugurensky, Daniel (2003): Higher education restructuring in the era of globalization: Toward a heteronomous model? u Arnove, Robert F. and Torres, Carlos A. eds: *Comparative education: The dialectic of the global and the local*, Rowman & Littlefield, Lanham
- Schwab, Klaus edit. (2009): *The global competitiveness report 2009-2010*, World Economic Forum, Geneva
- Spring, Joel H. (2009): *Globalization of Education: An Introduction*, Routledge, New York and London
- Vest, Charles M. (2007): *The American research university from World War II to world wide web: governments, the private sector, and the emerging meta-university*, University of California Press, Berkeley Los Angeles London / Center for Studies in Higher Education, Berkeley
- Wildavsky, Ben (2010): *The Great Brain Race: How Global Universities Are Reshaping The World*, Princeton University Press, Princeton and Oxford

Овај рад је примљен 8. септембра 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. новембра 2011. године.